

Židovské rady na území južného Slovenska v roku 1944 a predseda Židovskej rady v Košiciach

(Jewish Councils in the Territory of Southern Slovakia in 1944 and the Head of the Jewish Council of Košice)

VERONIKA SZEGHY-GAYER

DOI: <https://doi.org/10.31577/SN.2025.1.04> © Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV, v. v. i.
© 2025, Veronika Szeghy-Gayer. This is an open access licensed under the Creative Commons

Veronika Szeghy-Gayer, Centrum spoločenských a psychologických vied, Spoločensko-vedný ústav SAV, v. v. i., Karpatská 5, 04001 Košice, szeghy@saske.sk

Jewish councils played a key role in the ghettoization of the Jewish population in Hungary in 1944. Their activity is still the subject of intense debate in modern historiography. The present study focuses on the Jewish councils in southern Slovakia, with particular attention to the Jewish Council of Košice and its leading personality, Ákos Kolos. The geographical area under investigation is a specific border region that belonged to the Kingdom of Hungary between 1938 and 1945. The history of this area represents an ignored issue in modern Slovak historiography, including the Jewish councils, which appear sporadically only in commemorative literature and in some smaller case studies. In the first part of the paper, the establishment and the activity of the Jewish Council in Košice is examined, while the second part of the study is dedicated to Ákos Kolos, the chairman of the Jewish Council of Košice, as well as to his career in the interwar years and his post-war fate. The archival materials and personal documents processed in this study will help scholars to better understand the problems that the Jewish Council of Košice had to solve in the weeks between March and June 1944. It is argued, that the regional Jewish elite of southern Slovakia, remained politically loyal to Hungarian government circles, despite the border changes and the Hungarian anti-Jewish legislation.

Key words: Jewish Council, Holocaust in Hungary, Jewish elites, Czechoslovak People's courts

How to cite: Szeghy-Gayer, V. (2025). Židovské rady na území južného Slovenska v roku 1944 a predseda Židovskej rady v Košiciach. Slovenský národopis, 73(1), 43–56.
DOI: <https://doi.org/10.31577/SN.2025.1.04>

Židovská rada ako výskumná otázka

Židovské rady (Judenräte) boli špecifické orgány, ktoré nacisti zriadili v getách počas druhej svetovej vojny, aby zabezpečili vykonávanie nacistických príkazov a nariadení. V encyklopédii United States Holocaust Memorial Museum sa dočítame tri kľúčové tvrdenia o tejto inštitúcii: 1.) členovia židovskej rady sa snažili poskytovať základné služby pre getoizované židovské obyvateľstvo, 2.) predsedovia židovských rád, ktorí boli nútení zaviesť nacistickú politiku, sa museli rozhodnúť, či vyhovieť nemeckým požiadavkám, napríklad uviesť mená Židov na deportáciu, alebo ich odmietnuť, 3.) členovia židovských rád čelili ťažkým morálnym dilemám. Rola židovských rád vo vyvraždení Židov zostáva dodnes kontroverznou témou.¹

Pôsobenie židovských rád a morálne dilemy súvisiace s úlohou, ktorú zohrávali v logistike holokaustu, je predmetom historického výskumu už od roku 1945. Hannah Arendt vo svojej známej reportáži zo súdneho procesu s Adolfom Eichmannom v roku 1961 ako prvá vznášala vážne obvinenia voči židovským radám, ktoré stavala do protikladu s hrdinskými sionistami (Arendt, 1963). Jej práce spolu s monografiami iných autorov, ako Raul Hilberg, Isaiah Trunk a Aharon Weiss dlhé desaťročia dominovali interpretačnému rámcu, v ktorom boli židovské rady považované iba za nástroj v nacistickom administratívnom systéme (Michman, 2006: 385). Podobne negatívne sa k nim vyjadril aj Randolph L. Braham, ktorý ako prvý spracoval dejiny maďarského holokaustu (Braham, 1981).

Oveľa pochmúrnejší obraz sa snažili vykresliť o židovských radoch autori, ako Dan Diner či Dan Michman, ktorí okrem iného poukázali aj na rôznorodosť aplikácií protižidovskej politiky v celej Európe a na odlišné formy a funkcie, ktoré tieto samoorganizujúce sa židovské orgány mali v jednotlivých krajinách (Michman, 2006: 390). Dan Diner priamo tvrdil, že ostrá demarkačná línia medzi Judenratom a odporom je sotva udržateľná, pričom židovské rady považoval za konkrétnu židovskú odpoveď na nacizmus a jeho genocídny zámer (Diner, 2000: 118).

Do tohto novšieho historiografického trendu, v ktorom činnosť židovských rád je vnímaná vo svojej komplexnosti, zapadá aj práca Katy Bohus, Lászlóa Csősza a Ferenca Laczó, ktorí v roku 2022 pripravili kritické vydanie spomienok Ernőa Munkácsiho (1896 – 1950), hlavného tajomníka Ústrednej židovskej rady v Budapešti (Bohus, Csősz, Laczó, *Eds.*, 2022). Munkácsi patrila k vedúcim osobnostiam neologickej obce a bol predstaviteľom generácie maďarských Židov, ktorí sa narodili počas rakúsko-uhorskej monarchie a jazykovo aj kultúrne boli asimilovaní do maďarskej spoločnosti. To vysvetľuje, prečo ostal neskôr napriek neustálemu sprisňovaniu protižidovských zákonov naivný voči radikalizujúcej sa maďarskej štátnej politike. Po vojne čelil najvážnejšiemu obvineniu kvôli svojmu rozhodnutiu nezmeniť stratégiu Židovskej rady, hoci mal prístup k podstatným informáciám, napríklad ako je-

1 Jewish Councils. Získané 25. októbra 2024 z <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/jewish-councils-judenraete>

den z prvých v Maďarsku čítal správu Alfréda Wetzlera a Rudolfa Vrba (Bohus, Csősz, Laczó, Eds., 2022: 14–45).

Táto kľúčová historická osobnosť v mnohých ohľadoch predstavuje aj adekvátnu paralelu k predkladanej prípadovej štúdii, v ktorej sa venujem židovským radám na území južného Slovenska, čiže regiónu, ktorý v rokoch 1938 až 1945 patril k Maďarskému kráľovstvu. V centre pozornosti bude práve židovská elita, ktorá stála na čele týchto židovských orgánov na jar 1944. Mojim cieľom je preskúmať činnosť židovských rád, ktoré dodnes neboli predmetom výskumu v slovenskej historiografii, a iba sporadicky sa vyskytujú v niektorých menších štúdiách (Baki, 2014: 189–200; Bajcsi, 2023: 161–167). Osobitne sa venujem Židovskej rade v Košiciach, ktorú mapujem prostredníctvom jej predsedu, advokáta Ákosa Kolosa (1888 – 1956), predstaviteľa Maďarskej národnej strany, liberálneho politického prúdu medzivojnového Československa, v ktorom sa angažovali aj Židia. V štúdii zároveň neriešim morálne dilemy, ktoré súviseli s Kolosovou činnosťou v roku 1944, keďže doteraz sa neobjavili žiadne ego-dokumenty, ktoré by nám viac priblížili jeho konkrétny postoj. Zo zachovaných archívnych dokumentov môžeme usudzovať iba o jeho vzťahu k prvej Československej republike a k vojnovému Maďarsku.

Košice predstavujú východiskový bod pre výskum celého južného Slovenska. V tomto meste bývala najväčšia židovská komunita v skúmanom pohraničnom regióne. Bolo tu vytvorené geto pre miestnu židovskú komunitu, ako aj zberný tábor pre židovských obyvateľov Košíc a celej Abovsko-turnianskej župy. Navyše v pamäťových inštitúciách na Slovensku a v Maďarsku sa zachovalo relatívne veľa prameňov, ktoré nám pomáhajú preskúmať pôsobenie košickej židovskej rady a niektorých jej vedúcich členov. Pre túto štúdiu som najviac čerpala z materiálov inštitucionálneho charakteru, čiže skúmala som dokumenty z Archívu mesta Košice, ako aj materiály ľudových súdov zo Štátneho archívu v Košiciach, kde som považovala za relevantné najmä spisy, ktoré sa týkajú Ákosa Kolosa a jeho manželky Erzsébet Szepessi. Okrem toho Židovská rada v Košiciach vydávala aj svoj vlastný tlačový orgán *A Kassai Zsidó Tanács Közleményei* (Oznamy Židovskej rady v Košiciach), z ktorého jeden exemplár sa zachoval v Krajskej Széchényiho knižnici v Budapešti. Podobný prameň z územia vojnového Maďarska poznáme iba v prípade Mukačeva (Veszprémy, 2021: 107). Okrem toho sa v roku 1997 pri triedení materiálov Maďarského židovského múzea a archívu našiel fragment dokumentov, vrátane správ Židovskej rady v Košiciach z mája 1944 adresovaných Ústrednej rade Židov v Budapešti (Frojimovics, Molnár, 2004: 83–84).

Čo sa týka ego-dokumentov či memoárovej literatúry, čerpala som najmä zo spomienok Artúra Göröga (1890–1981), ktorý taktiež patril k vedeniu Židovskej rady v Košiciach, no počas deportácií Židov z Košíc ušiel z geta a do konca vojny sa skrýval v Budapešti. Jeho práca sa detailne zaoberá aj činnosťou Židovskej rady, aj keď morálne dilemy či otázku zodpovednosti neriešil (Görög, 1991). Ďalším prameňom výskumu je osobný spis Ákosa Kolosa z Historického archívu bezpečnostných zločínov v Budapešti.

Spomedzi spomienok, ktoré napísali košickí preživší holokaust a boli vydané aj v tlačenej verzii, som pracovala s autobiografickým románom Márty Kálmán, keďže

ako jediná spomína na židovskú radu a z geta sa jej podarilo utiecť tak, že sa otrávila v baraku židovskej rady (Kálmán, 1982). Niektoré z vyššie uvedených zdrojov do menšej miery použil aj Ádám Gellért vo svojej práci o Lászlóovi Csátárym (Gellért, 2014), ale dodnes neexistuje prípadová štúdia zameraná na fenomén židovskej rady v slovensko-maďarskom pohraničí. Najnovšie sa židovským radám z územia celého vojnového Maďarska venuje mladý historik László Bernát Veszprémy (Veszprémy, 2023). Prácu oboch autorov do značne miery obmedzuje fakt, že nedostatočne poznajú predvojnový a povojnový československý historický kontext.

Prvá časť príspevku je zameraná na vznik a fungovanie Židovskej rady v Košiciach medzi marcom a júnom 1944, čiže v období, keď s výnimkou Budapešti boli Židia na celom území krajiny getoizovaní a následne deportovaní do táborov smrti, po čom logicky nasledoval zánik tejto rady. Druhá časť štúdie je venovaná Ákosovi Kolosovi, predsedovi Židovskej rady v Košiciach. Hľadám odpoveď predovšetkým na to, prečo sa práve on dostal na túto pozíciu? Do akej miery poznáme jeho predvojnovú kariéru? Ako zažil rok 1938 a prvú Viedenskú arbitráž? Čo ho „predurčovalo“ na to, aby sa v roku 1944 ocitol na čele tohto židovského orgánu? Okrem toho sa venujem aj jeho povojnovej životnej trajektórii, keďže z členov košickej rady vojnu prežil iba on spolu s Artúrom Görögom. Snažím sa nájsť odpoveď na otázku, ako povojnová verejnosť vnímala jeho predošlú činnosť. Ťažiskom predkladaného výskumu a pokusov o jeho riešenie je predovšetkým hlbší pohľad na regionálnu židovskú elitu, ktorá bola aj počas holokaustu politicky, kultúrne a nábožensky rôznorodá.

Vznik Židovskej rady v Košiciach

V Košiciach do roku 1944 žila druhá najväčšia židovská komunita na dnešnom území Slovenska. Podľa maďarského sčítania ľudu z roku 1941 obyvatelia izraelitského vierovyznania tvorili viac ako 15% populácie (10 079 osôb). Okrem toho ďalších 277 obyvateľov židovského pôvodu sa hlásilo k nejakému kresťanskému vierovyznaniu.² Približne v rovnakom pomere bola zastúpená neológia a ortodoxia (Kovács, 2004: 9). V apríli 1944 mala neologická židovská náboženská obec podľa úradných záznamov 4500, kým ortodoxná 3000 členov (Schweider, 1994: 311, 313). Židia sa do veľkej miery podieľali aj na hospodárskom živote mesta. Podľa výpočtov antisemitského autora Árpáda Jakaba, Židia v roku 1938 tvorili 48% obchodníkov a pracujúcich v bankovníctve (Árpád, 1944: 49). Nemecká okupácia Maďarska 19. marca 1944 a následné vymenovanie kolaborantskej vlády spečatili osud takmer 800 000 maďarských Židov, vrátane košickej židovskej komunity. Po už platných protizidovských zákonoch nasledovalo zavedenie ďalších drakonických protizidovských opatrení, ktoré na konci apríla vrcholili getoizovaním židovského obyvateľstva v celej krajine s výnimkou hlavného mesta.

2 Az 1941. évi népszámlálás. Demográfiai adatok községek szerint. Budapest: Stephaneum Nyomda Részvénytársaság, 1947, s. 20.

Nacistické vedenie aj v Maďarsku prisúdilo kľúčovú úlohu pri organizovaní deportácií židovským radám. Ústredná Židovská rada v Budapešti vznikla 21. marca 1944 a v ten istý deň sa uskutočnilo jej prvé zasadnutie, na ktorom boli prítomní aj predsedovia neologickej a ortodoxnej náboženskej obce v Košiciach, Ákos Kolos a Jenő Ungár.³ Boli zároveň rozpustené všetky židovské orgány na celom území krajiny a židovské náboženské obce nahradili touto centrálnou organizáciou. V nasledujúcich dňoch sa po celej krajine postupne vytvárali jej miestne pobočky.

Adolf Eichmann, ktorý bol hlavným organizátorom masových deportácií európskych Židov od roku 1942 a od nemeckej okupácie pôsobil v Maďarsku, vykonávanie svojich rozkazov nechal na Židoch, ktorí lepšie poznali miestne pomery. Pri zostavovaní židovských rád dbal tiež na to, aby ich členovia boli menovaní z kruhov predchádzajúceho židovského vedenia, pretože bolo dôležité, aby ich akceptovali masy ako legitímnych lídrov a riadili sa nemeckými príkazmi sprostredkovanými cez rady. Nacisti nemali záujem o výmenu židovskej elity.⁴ Personálna kontinuita slúžila aj na upokojenie komunity, ktorá bola určená na smrť. Najdôležitejšou úlohou miestnych židovských rád sa stalo organizovanie a zabezpečovanie logistického zázemia getoizácie, aj keď to nebolo nikde explicitne napísané. Právomoci židovských rád neskôr upravovalo nariadenie ministra vnútra o židovskej samospráve a zastupovaní záujmov Židov, vydané až 22. apríla, pričom to isté nariadenie určovalo aj nové pomenovanie ústrednej rady: Zväz maďarských Židov (*Magyarországi Zsidók Szövetsége*).⁵ V prípade Maďarska samozrejme sa nesmie zabúdať ani na to, že bez efektívnej spolupráce maďarskej štátnej administratívy a mestských samospráv, nebola by možná getoizácia a deportácia skoro pol milióna maďarských Židov za niekoľko mesiacov (Vági, Csősz, Kádár, 2013: LVI).

Košická rada vznikla až 27. marca 1944 a miestnu židovskú komunitu o tom informoval nový tlačový orgán *A Kassai Zsidó Tanács Közleményei*.⁶ Vedenie rady bolo delegované z predstavenstva oboch náboženských obcí, čo mohlo pre miestnych Židov vytvoriť pocit kontinuity. Artúr Görög vo svojich spomienkach vymenoval sedem členov novovzniknutej organizácie, pričom poznamenal, že mená ostatných 13 členov zabudol. Na jednej strane boli delegovaní predsedovia a predstavení náboženských obcí, advokát Ákos Kolos a Dezső Berger za neológiu a bankár Jenő Ungár s Ignácom Spirom za ortodoxnú obec. Z neologickej obce boli okrem nich členovia rady Sándor Garai a samotný Artúr Görög, kým ortodoxiu reprezentoval aj Ignác Roth (Görög, 1991: 185). Okrem toho Márta Kálmán spomína aj na Ernőa Weisza, ktorý jej ako člen rady pomáhal utiecť z geta (Kálmán, 1982: 267). Ostatní členovia nie sú spomenutí ani v iných preskúmaných dokumentoch.

Košická rada mala vlastnú kanceláriu, ktorú najprv zriadili v budove na dnešnej Tajovského ulici pri niekdajšej veľkej neologickej synagóge na dnešnej Moyzesovej

3 [Úvodný článok] In *A Kassai Zsidó Tanács Közleményei*, 3. apríla 1944, s. 1.

4 Zsidó Tanács. Získané 26. októbra 2024, z <http://degob.hu/index.php?showarticle=21>

5 A m. kir. Minisztérium 1.520/1944 M. E. számú rendelete a zsidók önkormányzata és érdekképviselői tárgyában. *Belügyi Közlöny*, 22. apríla 1944, pp. 1.

6 [Úvodný článok] In *A Kassai Zsidó Tanács Közleményei*, 27. marca 1944, pp. 1.

ulici,⁷ následne si otvorila vlastný barak v tehelni. Rada spolu s mestom Košice vydávala aj týždenník, z ktorého sa zachovali iba dve čísla. Prvé vyšlo 27. marca, druhé až 3. apríla 1944 a dá sa predpokladať, že viac zverejnených ani nebolo. Týždenník obsahoval viaceré menšie oznamy, ktoré jednak upozorňovali na dodržiavanie protizidovských nariadení, napríklad odovzdanie rádia, zbraní a iných cenných predmetov,⁸ jednak smerovali k tomu, aby dostatočne upokojili židovskú verejnosť. V oznamoch taktiež zdôrazňovali, že bez povolenia príslušných orgánov nikto nesmie opúšťať mesto, čo naznačuje, že Židia sa o to hromadne pokúšali v týždňoch bezprostredne pred getoizáciou.⁹

Na začiatku apríla boli židovské rady poverené vyhotoviť menný zoznam Židov v štyroch exemplároch a odovzdať ich – v prípade Košíc – mešťanostovi, na policajné riaditeľstvo, na žandárske veliteľstvo a na ministerstvo vnútra.¹⁰ Takýto zoznam mohla v takom krátkom čase zostaviť iba židovská rada, ktorá disponovala minimálne osobnými údajmi veriacich a preto zrejme vychádzala z administratívneho materiálu náboženských obcí. V zozname malo figurovať okrem mena aj bydlisko a meno matky danej osoby. V prípade Košíc takýto menný zoznam zatiaľ nikto neobjavil, no z iných lokalít z dnešného Slovenska, ako Levice či Šamorín, sa zachovali.

V týždni od 20. do 27. apríla maďarské úrady začali násilne sťahovať židovských obyvateľov z ich domovov. Najprv ich presunuli do synagógy na dnešnej Puškinovej ulici, následne do dvoch zberných táborov v Jakabovej tehelni, situovanej v juhozápadnej časti mesta. Niektoré rodiny deportované do Košíc z iných lokalít Abovsko-turnianskej župy najprv ubytovali u iných židovských rodín, až potom ich premiestnili do synagógy, odkiaľ ich presunuli cez celé mesto do tehelne. Zároveň bolo do 29. apríla dokončené aj ohradenie geta v centre mesta v juhovýchodnej časti Košíc, v ktorom bolo najprv zhromaždených približne 1000 Židov, neskôr ich počet do 17. mája narástol na 2000 (Frojimovics, Molnár, 2002: 84).

Údaje o getoizácii

Väčšina zachovaných úradných dokumentov o fungovaní Židovskej rady v Košiciach – ako je to aj v prípade iných rád, sa týkala otázky verejného zásobovania get. V tejto súvislosti vznikli aj jediné dobové štatistiky, ktoré dnes máme k dispozícii o počte Židov sústredených v košickej tehelni a v gete, resp. o tých, ktorí sa legálne nachádzali v iných častiach mesta.¹¹ Ide o správu, ktorú mala rada poskytnúť úradom na výzvu

7 [Úvodný článok] In *A Kassai Zsidó Tanács Közleményei*, 3. apríla 1944, pp. 1.

8 Veľká časť tohto skonfiškovaného majetku bola umiestnená na mestskom úrade. Pozri Správu Archív mesta Košice (ďalej AMK), fond Košice – Mesto s municipálnym zriadením 1939 – 1945 (ďalej KE MMZ), šk. 174, č. spisu 17323/944, Őrség kirendelése a zsidóktól őrizetbe vett értékek őrzésére.

9 [Úvodný článok] In *A Kassai Zsidó Tanács Közleményei*, 3. apríla 1944, s. 1.

10 Spis sa týka menších lokalít z územia košického oddelenia VIII. žandárskeho obvodu. AMK, f. KE MMZ, šk. 172, č. spisu 15330/944, Zsidókkal kapcsolatos intézkedések.

11 AMK, f. KE MMZ, šk. 174, č. spisu 16963/944, Zsidók számának a bejelentése és élelmezése az élelmezés szempontjából.

ministerstva verejného zdravotníctva. Podľa toho bolo 4. mája 1944 koncentrovaných v dvoch košických táboroch tehelne celkovo 10 590 ľudí, pričom v nemocnici a v dome pre dojčatá a seniorov (*csecsemők és aggok háza*), ktoré sa nachádzali na území 2. tábora, sa zdržiavalo 111 osôb. Počet ľudí sa však neustále menil z dôvodu prepúšťania tých, ktorí mali výnimku a kvôli príchodu nových. V správe neboli uvedené ďalšie skupiny, ktoré sa nachádzali mimo územia tehelne. Tie tam doplnil istý mestský úradník: 972 Židov bolo umiestnených v malom gete v centre mesta, 217 bolo vo väzení, 30 v budove polepšovne a 32 v meste. Okrem toho ďalších 1402 židovských mužov bolo sústredených v košickom náborovom stredisku, ktoré bolo vytvorené ešte v roku 1941 pre židovské pracovné prápory (*munkaszolgálat*) pre celé územie veliteľstva VIII. košického armádneho zboru (Fogelová, Szeghy-Gayer, 2024: 41–45). Táto posledná skupina bola jediná z vyššie uvedených, ktorá sa vyhla deportáciám.

V tom istom archívnom spise o dodávke mlieka do geta košický mešťanosta Sándor Pohl vo svojej správe z augusta 1944 uviedol, že mesto pred 1. májom poskytlo Židom 300 litrov mlieka denne. Dodal, že spomedzi 11 839 Židov bolo 4 006 prevezených do Košíc z iných obcí Abovsko-turnianskej župy.¹² Zoznamy o transportoch, ktoré sa zachovali vďaka Štefanovi Vrančíkovi a Mikulášovi Gaškovi uvádzajú iný počet. Podľa nich deportovali v piatich transportoch 15 707 Židov z Košíc (Gaško, 2014: 179–183), čo v podstate sedí ako súčet uvedených údajov (11 839 + 4 006).

Organizácia geta a dvoch táborov tehelne

Vedenie mesta Košice ubezpečovalo predstaviteľov Židovskej rady, že vyrovná účty za zásobovanie potravinami Židom, ktorých umiestnili v gete a v dvoch táboroch tehelne.¹³ K tomu je samozrejme potrebné dodať, že zásobovanie zabezpečovalo mesto za peniaze a zo skonfiškovaného majetku getoizovaných židovských obyvateľov. Na tento účel predseda Židovskej rady v Košiciach Ákos Kolos napísal početné žiadosti, prvá sa zachovala z 26. apríla 1944.¹⁴ Neustále sa obracal na mesto, žiadajúc najmä potraviny, resp. iné zásoby zo zapečateného židovského majetku. Napríklad 7. mája žiadal mesto, aby mu vydalo päť koní a tri vozy Vilmosa Mittelmanna na zabezpečenie zásobovania tábora vodou.¹⁵ Kolos sa so svojou požiadavkou obrátil aj na košickú továreň Franck, od ktorej žiadal dodávku kávy „obyvateľom“ geta a tehelne.¹⁶ V Archíve

12 AMK, f. KE MMZ, šk. 174, č. spisu 16963/944, Zsidók számának a bejelentése és élelmezése az élelmezés szempontjából.

13 AMK, f. KE MMZ, šk. 177, č. spisu 19731/944, A Kassai Zsidó Tanács a Franck gyár R.T. szállítandó kávé ügyében.

14 AMK, f. KE MMZ, šk. 177, č. spisu 19736/944, Zsidók részére kiadott áruk számlái, Kassa, 1944. április 26, A Zsidó Tanács Kassa szabad. kir. város nagyságos Polgármesteréhez,

15 AMK, f. KE MMZ, šk. 177, č. spisu 19728/944, Kassai Zsidó Tanács kérelme Mittelmann Vilmos fuvaros lovainak és szekereinek feloldása.

16 AMK, f. KE MMZ, šk. 177, č. spisu 19731/944, A Kassai Zsidó Tanács a Franck gyár R.T. szállítandó kávé ügyében.

mesta Košice sa zachovali desiatky žiadostí od firiem, obchodníkov a priemyselníkov, ktorí poskytli svoj tovar, napríklad chlieb, palivo, zdravotnícke potreby, ale aj tesárske práce, či dokonca aj rakvy pre geto a následne žiadali mesto, aby im uhradilo faktúry.¹⁷ Zaplatenie väčšiny účtov riešil zástupca mešťanostu Lajos Barcs. Z toho okrem iného vyplýva, že miestna židovská rada komunikovala najmä s predstaviteľmi mestskej administratívy, a nie priamo s nacistickými okupačnými jednotkami.

Podľa možnosti sa Kolos snažil organizovať aj náboženský život Židov v tehelni. Vo svojej žiadosti z 9. mája 1944 vyzval mesto na vydanie hebrejskej knihy a iných predmetov zo synagóg na bohoslužby.¹⁸

Medzi Košicami a Budapešťou

Kým zlepšovanie životných podmienok a zásobovanie getoizovaných Židov postavilo členov rady pred takmer neuskutočniteľnú výzvu, Kolos, ktorý neustále pendloval medzi Košicami a Budapešťou, sa snažil kontaktovať aj samotného regenta Miklósa Horthyho. Dôkazom je aj list zo 17. mája 1944, ktorý adresovala Eszter Gotterer, predsedníčka ortodoxného Izraelitského ženského spolku v Košiciach (Gayer, 2013) na žiadosť židovskej rady regentovej manželke, v ktorom vyjadrila svoje vážne znepokojenie nad situáciou Židov „určených na prácu v Nemecku“. Taktiež požiadala o jej intervenciu na zastavenie deportácií alebo aspoň o oslobodenie chorých, mužov nad 60 rokov, žien do 50 rokov, ako aj matiek detí do 18 rokov od transportov (Bohus, Csősz, Laczó, *Eds.*, 2022: 163–164).

Nie je vylúčené, že s podobným úmyslom rokoval s predstaviteľmi Židovskej rady aj bývalý mešťanosta Košíc, László Tost, aby prostredníctvom svojho staršieho syna, ktorý patril k blízkym dôverníkom regenta, odovzdal odkazy rady Horthymu (Szeghy-Gayer, 2021: 158–160). Tost spolu s Miklósom Pajorom navštívil aj samotnú tehelňu, čiže boli svedkami neľudských podmienok, ktoré tam vládli (Görög, 1991: 186–187). O týchto pomeroch svedčí aj zachovaný zoznam Židov, ktorí zomreli v tehelni a na košickej stanici. Lekár, ktorý prehliadku mŕtvych tiel vykonal a zoznam vyhotovil, poplatok za túto službu už nedostal, keďže bol s ostatnými deportovaný. Zoznam obsahuje 45 mien Židov, ktorí zomreli medzi 11. májom a 3. júnom 1944.¹⁹

Deportácie židovského obyvateľstva sústredeného v košickej tehelni sa začali 16. mája, keď vypravili prvé dva transporty do vyhladzovacieho tábora Auschwitz-Birkenau. Ďalšie tri odišli z Košíc 17. a 24. mája a 3. júna 1944. Geto v centre Košíc

17 Všetky faktúry sa nachádzajú v tomto spise: AMK, f. KE MMZ, šk. 177, č. spisu 19736/944, Zsidók részére kiadott áruk számlái.

18 AMK, f. KE MMZ, šk. 177, č. spisu 19727/944, A Kassai Zsidó Tanács kérelme thorák és imakönyvek kivitele elhelyezése iránt.

19 AMK, f. KE MMZ, šk. 177, č. spisu 19736/944, Zsidók részére kiadott áruk számlái, Kimutatás a téglagyárban elhunytak, valamint a kassai állomáson leadott zsidó hullák részére kiadott koporsókról, A Kassai téglagyárban elhunytak névsora.

existovalo približne dva týždne a bolo zrušené bezprostredne pred deportáciami, keď sa aj tamojšie židovské obyvateľstvo muselo presunúť do tehelne. Artúr Görög, ktorého 25. apríla 1944 Kolos vymenoval za vedúceho finančného oddelenia Židovskej rady,²⁰ bol svedkom vypravenia prvých troch transportov. Následne sa s pomocou Dezsőa Tuluscského, obchodníka so zemiakmi, ktorý zásoboval svojím tovarom aj tehelňu,²¹ dostal z tehelne a ušiel do Budapešti (Görög, 1991: 201–203).

Predseda Židovskej rady v Košiciach do roku 1944

Ákos Kolos patrila v rámci židovskej elity k členom staršej generácie, socializovanej ešte v politickej atmosfére Rakúsko-uhorskej monarchie. Jeho rodina, ktorá mala pôvodne priezvisko Klein, si ho v roku 1904 pomaďarčila na Kolos. Budúci predseda Židovskej rady sa narodil v Košiciach ako syn obchodníka Lipóta Kleina, študoval právo a v roku 1912 si otvoril vlastnú advokátsku kanceláriu.²² Počas prvej svetovej vojny strávil 20 mesiacov na bojisku, pričom pôsobil aj ako právnik Národného divadla v Košiciach. V roku 1921 sa oženil s Erzsébet Szepessi,²³ čím sa dostal do príbuzenského vzťahu s rodinou vplyvného prešovského podnikateľa Artúra Spányiho (Gayer, 2015). Narodili sa im tri deti, ktoré sa dožili dospelosti. Po vzniku Československa sa politicky angažoval v liberálnej Maďarskej národnej strane a bol zakladajúcim členom jej košickej pobočky.²⁴ V tejto strane, najmä v jej košickej filiálke, sa angažovalo veľa Židov, ktorí sa v medzivojnovom období hlásili k maďarskej národnosti. Medzi nich patrili Ignác Hercz, Ármin Wirmann či Béla Halmi (Szeghy-Gayer, 2020: 40). Neskôr v roku 1936 po zlúčení strany s Krajinskou kresťansko-socialistickou stranou sa aj on stal členom Zjednotenej maďarskej strany. Zároveň zastával významné funkcie aj vo vedení neologickej náboženskej obce. Najprv bol predsedom školskej rady, pričom predsedom náboženskej obce sa stal až po Viedenskej arbitráži.

Prvý maďarský protizidovský zákon z roku 1938, ktorý bol platný už v čase Viedenskej arbitráže, sa naňho ešte nevzťahoval, keďže dostal vyznamenanie počas prvej svetovej vojny. O dva roky neskôr si však výnimku musel vybaviť u samotného Andora Jarossa, bývalého maďarského politika pôsobiaceho v prvej Československej republike, ktorý v rokoch 1938 až 1940 zastával funkciu ministra pre záležitosti Hornej zeme. Paradoxom je, že Kolos bol v medzivojnovom období členom tej istej Maďarskej národnej strany, v ktorej začal budovať svoju politickú kariéru aj Jaross,

20 AMK, f. KE MMZ, šk. 177, č. spisu 19736/944, Zsidók részére kiadott áruk számlái, List Ákosa Kolosa mešťanostovi, V Košiciach, 25. apríla 1944.

21 AMK, f. KE MMZ, šk. 177, č. spisu 19736/944, Zsidók részére kiadott áruk számlái, Kitelepített zsidók ellátására szállított burgonya árának kiegyenlítése.

22 *Belügyi Közlöny*, 14. novembra 1912, s. 3.

23 Eljegyzés. In *Kassai Újság*, 26. mája 1921, s. 3.

24 A Magyar Nemzeti Párt kassai alakuló nagygyűlése a kommunisták botrányba fullasztották. In *Kassai Újság*, 27. októbra 1925, s. 1–2.

neskorší vojnový zločinec, ktorý bol po nemeckej okupácii vymenovaný za ministra vnútra (Czáboczky, 2023; Bajcsi, 2023).

V prípade regiónov, ktoré boli pripojené k Maďarsku na základe Viedenskej arbitráže v rokoch 1938 a 1940, Židia mohli tieto výnimky získať prevažne na základe „zásľuh“ z medzivojnového obdobia – napríklad za niekdajšiu účasť na politickom živote maďarskej menšiny, či za lojálnosť voči Maďarom (Gidó, 2017). Kolosovi, ako niekdajšiemu predstaviteľovi maďarskej politickej opozície v rámci Československa, bola výnimka potvrdená viackrát, čo okrem iného naznačuje, že mal k prvej Československej republike kontroverzný vzťah.

Po druhej svetovej vojne

Osud vedúcich osobností židovských rád po deportáciách židovského obyvateľstva bol rôznorodý. Väčšina členov bola deportovaná spolu s ostatnými, kým niektorým sa podarilo utiecť či vybaviť falošné doklady. Niektorí vedúci sa však nevedeli vysporiadať so stratou, ktorá komunitu postihla a spáchali samovraždu (Fuks, 1983). V prípade vedenia Židovskej rady v Košiciach, obaja členovia, ktorí nenastúpili do transportu, prežili koniec vojny v Budapešti.

Podľa zachovaných listov, ktoré Ákos Kolos adresoval ministrovi vnútra ohľadom preskúmania výnimky, ktorá by mala platiť preňho a pre celú jeho rodinu, sa už 31. mája 1944 zdržiaval v Budapešti.²⁵ Avšak o niekoľko dní neskôr ho spolu s rodinou zatkli a uväznili v internačnom tábore v Kistarcsi neďaleko Budapešti, odkiaľ boli prepustení až 14. júla 1944.²⁶ Kolos následne 20. júla okamžite kontaktoval Košice, aby jeho tunajší byt nepridelili nikomu, keďže má výnimku.²⁷ V Budapešti napísal ďalší list 28. augusta 1944 ministrovi vnútra.²⁸ Údaje o tom, ako prežil nylasšovský teror v Budapešti, nemáme k dispozícii, ale po skončení vojny ostal v Maďarsku.

V rokoch 1946 – 1947 ho československé ľudové súdy v Košiciach viackrát obvinili z „kolaborácie s maďarskými fašistami“. Tieto obvinenia neboli spojené s jeho činnosťou na čele niekdajšej Židovskej rady v Košiciach, ale s jeho politickou minulosťou pred rokom 1938. V júli 1946 v procese *Albert Nógrády a spol.* bol spolu s ďalšími 27 Košičanmi židovského pôvodu, vrátane Artúra Göröga, obvinený z kolaborácie s bývalým maďarským fašistickým režimom. Dôkazom mala byť maďarská publikácia s názvom *Magyar Hadviselt Zsidók Aranyalbuma* (Zlatý album maďarských bojujúcich Židov) z roku 1940, ktorá obsahovala aj jeho krátky vojenský živo-

25 Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ďalej ÁBTL), Kolos Ákos P-2340, spis 11. List Ákosa Kolosa ministrovi vnútra, v Budapešti, 31. mája 1944.

26 Štátny archív v Košiciach (ďalej ŠA KE), fond Okresný ľudový súd v Košiciach (ďalej Oľs), šk. 23, č. spisu 246/46 Alžbeta Kološová.

27 AMK, f. KE MMZ, šk. 190, č. spisu 31567/944.

28 ÁBTL, Kolos Ákos P-2340, List Ákosa Kolosa ministrovi vnútra, v Budapešti, 28. augusta 1944.

topis ako vojaka v rakúsko-uhorskej armáde počas prvej svetovej vojny.²⁹ Obžaloba bola nakoniec stiahnutá v januári 1947.

V rovnakom čase prebiehal aj proces *Vojtech Bukovský a spol.*, v ktorom podali na V. Bukovského a na ďalších piatich Košičanov židovského pôvodu trestné oznámenie, lebo boli údajnými členmi niekdajšej maďarskej politickej strany.³⁰ Na začiatku roka 1947 ho znova obvinili v procese *Štefan Abary a spol.*, v ktorom dostal ako trest stratu občianskych práv na dva roky a zadelenie do pracovného útvaru na 14 dní. Trestný čin podľa žalobcu spáchal tým, že bol vraj členom Krajinsko kresťanskej-socialistickej strany a ako taký „pracoval politicky ako nepriateľ Československej republiky“. Jeho politické presvedčenie bolo označené ako fašistické.³¹

Medzitým bola odsúdená aj jeho manželka, ktorá sa podľa jedného maďarského novinového článku v novembri zúčastnila na slávnostnej večeri, ktorú organizovali pri príležitosti pripojenia Košíc k Maďarsku a príchodu Miklósa Horthyho do mesta. Na podujatí vraj mala oblečený maďarský národný kroj a „tým verejne propagovala a schvaľovala činnosť kolaborantov“. Za trest jej skonfiškovali celý majetok a stratila občianske práva na päť rokov. Jej súdny spis je dôkazom toho, že Kolosovci museli byť v júni 1946 v Košiciach, keďže Erzsébet Kolos sa osobne dostavila na pojednávanie a vypovedala, že pozvánku na slávnostnú večeru neprijali kvôli vtedajším protižidovským náladám. Taktiež tvrdila, že v roku 1944 nosila do tehelne jedlo a pašovala listy getoizovaných Židov, pričom svedkyňa Helena Polačeková tiež vypovedala v jej prospech. Tvrdila, že istej Ági Gergelyovej sa podarilo ujsť z tehelne za pomoci pani Kolos.³² Ákos Kolos a jeho manželka nakoniec ostali v Maďarsku. Zomreli obaja v Budapešti v roku 1956. Ich deti po druhej svetovej vojne emigrovali na západ, resp. do Izraela.

Záver

Výskum židovských rád na území južného Slovenska spája viaceré otázky, ktoré boli doteraz menej prebádané či do konca ignorované v historiografii o holokauste a jeho následkoch. V prvom rade ide o samotnú činnosť Židovskej rady v Košiciach. Archivne pramene, ktoré sa zachovali, potvrdzujú mimoriadne rýchly priebeh getoizácie Židov v Maďarsku, v ktorom zohrávala kľúčovú úlohu aj mestská samospráva či významné miestne firmy, ktoré getá zásobovali svojím tovarom.

Po druhé stredobodom pozornosti v tejto štúdii sa stala židovská elita, ktorá sa v roku 1944 dostala do nútenej pozície stať sa vykonávateľom nacistických rozkazov. Táto elita napriek čoraz prísnejším protižidovským zákonom zostala politicky lojálna k horthyovskému režimu. Prototypom tejto židovskej elity, ktorá sa už v medzi-

29 ŠA KE, f. Oľs, Obžalobcovia, šk. 30, č. spisu 383/46 Nógrády Albert.

30 ŠA KE, f. Oľs, Obžalobcovia, šk. 24, č. spisu 288/46 Vojtech Bukovský.

31 ŠA KE, f. Oľs, šk. 40, č. spisu 690/46 Kološ Akoš, Rozsudok.

32 ŠA KE, f. Oľs, šk. 23, č. spisu 246/46 Alžbeta Kološová.

vojnovom období hlásila k maďarskej národnosti, bol aj Ákos Kolos, vedúca osobnosť neologickej židovskej obce v Košiciach. V štúdií som sa venovala jeho celoživotnej dráhe, keďže bez poznania jeho politickej kariéry z medzivojnového Československa by bolo ťažké rozumieť tomu, prečo ho po druhej svetovej vojne obvinili z kolaborácie. Prostredníctvom zmapovania jeho životnej dráhy je možno poukázať na kľúčový, no doteraz malo známy prvok antisemitskej, ale najmä protimaďarskej atmosféry povojnového Československa, ktoré aj po holokauste dokázalo vidieť v Židoch maďarizačného vinníka, dokonca fašistu. Viaceré súdne procesy sú dôkazom toho, že Židia sa na Slovensku stali obeťami nielen povojnového antisemitizmu či pogromov, ale aj silného protimaďarského diskriminačného postoja československých ľudových súdov.

Samozrejme je k tomu potrebné dodať, že židovské rady v Maďarsku nie je možné vo všetkých ohľadoch porovnávať so židovskými radami iných okupovaných a nacistami ovládaných krajín. Napríklad kým varšavské geto slúžilo ako zberné miesto pre 400 000 Židov a existovalo takmer dva roky, v Košiciach a v iných lokalitách na skúmanom území južného Slovenska getá fungovali iba niekoľko týždňov až mesiacov. Práve preto príklad Košíc, kde sa zachovalo približne 100 dokumentov inštitucionálneho charakteru týkajúcich sa tejto problematiky, ak aj osobné spisy predsedu Židovskej rady, môže posunúť vpred výskum o priebehu holokaustu na celom území južného Slovenska. Holokaust na južnom Slovensku, vrátane fenoménu židovských rád a ich členov je nevyhnutne potrebné vnímať (a skúmať) v dvoch odlišných kontextoch.

Grantová podpora:

Text vznikol s podporou APVV-23-0418 *Holokaust a jeho následky na území južného Slovenska, 1938 – 1948*.

LITERATÚRA

- Arendt, H. (1963). *Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil*. New York: The Viking Press.
- Bajcsi, I. (2023). *Nemzethűség és őrségváltás. A komáromi és környékbeli zsidóság jogfosztása (1938 – 1944)*. Budapest: Múlt és Jövő – Clio Intézet – Impulzus.
- Bajcsi, I. (2023). „Az új életnek útjában áll a zsidóság” Jaross Andor és a zsidókérdés (1938–1940). Budapest: Clió Intézet.
- Baki, A. (2014). Bars és Hont k.e.e. vármegye zsidósága és a holokaust. In: Braham, L. R. (Ed.), *Tanulmányok a holokausztról VI*. (143–210). Budapest: Múlt és Jövő Kiadó.
- Bohus, K., Csősz, L., Laczó, F. (Eds.) (2022). *Erő Munkácsi: Hogyan történt? Adatok és okmányok a magyar zsidóság tragédiájához*. Budapest: Park Könyvkiadó.
- Braham, R. L. (1981). *The Politics of Genocide. The Holocaust in Hungary I-II*. New York: Columbia University Press.
- Czáboczký, Sz. (2023). A liberális, a demokrata és a nacionalista: Jaross Andor korai életpályája és kisebbségi politikai tevékenységének kezdetei (1896 – 1935). *Pro Minoritate*, 27(1), 89–111.

- Diner, D. (2000). *Beyond the Conceivable. Studies on Germany, Nazism, and the Holocaust*. Berkeley – Los Angeles – London: University of California Press.
- Fogelová, P., Szeghy-Gayer, V. (2024). *Proti režimu. Príbeh odporu a odvahy v období nacistickej okupácie v Košiciach*. Košice: Spoločenskovedný ústav CSPV SAV, v. v. i.
- Frojimovics, K., Molnár, J. (Eds.) (2002). *Gettómagyarország 1944. A Központi Zsidó Tanács irata*. Budapest: Magyar Zsidó Levéltár.
- Fuks, M. (1984). Das Problem der Judenräte und Adam Czerniakows wirken. In: P. Schneider (Ed.), „Die Vergangenheit mahnt! – Zum 40. Jahrestag des Aufstandes im Warschauer Getto.“ *Eine Tagung der Friedrich-Ebert-Stiftung in Zusammenarbeit mit der Ernst-Strassmann-Stiftung vom 27. bis 29. Mai 1983 in Bergneustadt; Dokumentation*. Bonn: Friedrich-Ebert-Stiftung.
- Gaško, M. (2014). *Nad úkrytom/A bunker felett/The Trains of Death*. Bratislava: Slovenská advokátska komora.
- Gayer, V. (2015). Spányi Artúr és az „eperjesi középosztály“ a két világháború között. *Regio – Kisebbségtudományi Szemle*, 23(1), 109–135.
- Gayer, V. (2013). *Zsidó egyesületek Kassán a két világháború között*. Prístupné na: <https://www.hebraisztika.hu/attachments/00000453.pdf>
- Gellért, Á. (2014). Csatári László és az 1944-es kassai deportálások. *Betekintő*, 3, 1–29.
- Gidó, A. (2017). Mentésítések Észak-Erdélyben 1941-ben. *Regio – Kisebbségtudományi Szemle*, 25(1), 109–146.
- Görög, A. (1991). *A kassai zsidóság története és gallériája*. Bnei Brak: Friedmann Lipe nyomdája.
- Jakab, Á. (1944). *A zsidóság szerepe Kassa gazdasági életében*. Budapest: Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai R. t.
- Kálmán, M. (1982). *Örökség*. Budapest: Magvető Kiadó.
- Kovács, É. (2004). *Felemás asszimiláció. A kassai zsidóság a két világháború között, 1918 – 1928*. Somorja – Dunaszerdahely: Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum.
- Michman, D. (2006). On the Historical Interpretation of the Judenräte Issue: Between Intentionalism, Functionalism and the Integrationist Approach of the 1990s. In: M. Zimmermann (Ed.), *On Germans and Jews under the Nazi Regime. Essays by Three Generations of Historians*. Jerusalem: The Hebrew University Magnes Press.
- Schweider, J. (Ed.) (1994). *Magyarországi zsidó hitközségek. 1944 április. A Magyar Zsidók Központi Tanácsának összeírása a német hatóságok rendelkezése nyomán. Adattár*. Budapest: MTA Judaisztikai Kutatócsoport.
- Szeghy-Gayer, V. (2020). Jewish Representatives of the Hungarian Political Opposition in Interwar Slovakia. The Case of Prešov and Košice. *Judaica Bohemiae*, 55(2), 25–52.
- Szeghy-Gayer, V. (2021). *Tost László, Kassa polgármestere*. Kassa: Kassai Magyarok Fóruma.
- Trunk, I. (1996). *Judenrat. The Jewish Councils in Eastern Europe Under Nazi Occupation*. Lincoln: University of Nebraska Press.
- Vági Z., Csósz, L., Kádár, G. (2013). *The Holocaust in Hungary. Evolution of a Genocide*. Plymouth, UK: AltaMira Press.
- Veszprémy, L. B. (2021). Kik vezették a vidéki zsidó tanácsokat? *Múlt és Jövő*, 32(1), 98–114.
- Veszprémy, L. B. (2023). *Tanáctalanság. A zsidó vezetés Magyarországon és a Holokauszt, 1944-1945*. Budapest: Jaffa Kiadó.

ARCHÍVNE PRAMENE

Archív mesta Košice, fond Košice – mesto s municipálnym zriadením 1939 – 1945

PERIODIKÁ A DOBOVÉ PUBLIKÁCIE

Az 1941. évi népszámlálás. Demográfiai adatok községek szerint. Budapest: Stephaneum Nyomda Részvénytársaság, 1947, 150 s.

A Kassai Zsidó Tanács Közleményei

Belügyi Közlöny

Kassai Újság

INTERNETOVÉ ODKAZY

<https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/jewish-councils-judenraete>

O AUTORKE

VERONIKA SZEGHY-GAYER (ORCID: 0000-0002-2139-0605) – je historička, samostatná vedecká pracovníčka Spoločenskovedného ústavu CSPV SAV v. v. i., ktorá sa vo svojom výskume zameriava najmä na oblasť etnických štúdií a dejiny 19. – 20. storočia. V roku 2023 bola lokálnou expertkou európskej výskumnej infraštruktúry EHRI. Predtým pôsobila v Inštitúte pre výskum menšín Maďarskej akadémie vied, v Štátnej vedeckej knižnici v Košiciach, v Inštitúte strednej Európy Národnej univerzity verejnej služby a bola externou pracovníčkou Katedry histórie Filozofickej fakulty Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach. Je nositeľkou viacerých ocenení (okrem iného Danubius Young Scientist Award, Cena SAV za popularizáciu vedy, Mark Pittaway Article Prize spolu s Lászlóm Csószom za článok o arizácii židovského majetku v Košiciach na konci druhej svetovej vojny).